

QUÍTXUA

TERRITORIS ON ES PARLA

Es parla sobretot en les zones que formaven l'antic imperi inca: Perú, Bolívia, Equador, Colòmbia (sud), l'Argentina (nord-oest). Els parlants de quítxua anomenen la seva llengua o bé qichwa o bé runasimi 'la llengua dels homes, dels indis', oposada al wiraqchasimi 'la llengua dels déus, espanyols'.

DIVERSITAT INTERNA/ VARIACIÓ GEOGRÀFICA

El quítxua està format per un conjunt de variants lingüístiques força diferents. Es poden distingir dos grans grups. El primer, propi del centre de Perú, conté les varietats següents: quítxua ancash (el més parlat), quítxua huánuco, quítxua huanca, quítxua pasco i quítxua de Lima. El segon grup es pot dividir a la vegada en tres grups més, el primer dels quals està format pel quítxua de Cajamarca, el de Lambayeque i el de Yauyos, tots tres del Perú. El segon d'aquests grups està format pel quítxua quichua (Equador), l'inga (Colòmbia) el de San Martín, el de chachapoyas i el Pastaza meridional (tots tres de Perú). El tercer i últim grup està format pel bolivià (de Bolívia i de l'Argentina), el de Cuzco, aycucho i cotahuasí (del Perú) i el de Santiago del Estero i el de Jujuy (de l'Argentina).

NOMBRE APROXIMAT DE PARLANTS AL MÓN

Té aproximadament 10 milions de parlants.

ESTATUS JURÍDIC I DE FACTO

El quítxua de Cuzco (que és el que prenem aquí com a referència), és considerat la variant amb més prestigi, i, conjuntament amb les de Bolívia,

Material elaborat per Linguapax amb el suport de:

d'Argentina i del sud del Perú forma una comunitat lingüística en què és possible la intercomprensió entre cinc milions de parlants. El quítxua és una llengua minoritzada en front del castellà. De fet, tot i que és la llengua ameríndia més parlada, les enquestes de censos de parlants són poc fiables, perquè els quítxues sovint amaguen que són parlants de quítxua pel poc prestigi social que té aquesta llengua en aquests països en front del castellà.

El 1973 el Perú va fer un reglament d'educació bilingüe, i dos anys més tard es va oficialitzar la llengua quítxua en aquest país. El 1977 a Bolívia el quítxua i l'aimara van ser declarats idiomes oficials, al costat del castellà. El 1980 es va oficialitzar a l'Equador l'alfabet unificat. Des de llavors, s'han promogut en tots aquests països una sèrie de lleis que estableixen l'ús del quítxua en l'educació (primària, secundària i superior) i l'administració. En els últims anys, per exemple, s'han aprovat lleis a favor de l'entrada del quítxua a la justícia i als centres de salut, al Perú.

FILIACIÓ

El quítxua és una llengua ameríndia (les llengües ameríndies no corresponen a una família sinó a una situació geogràfica).

ESTATUS oralitat / escriptura

El quítxua és una llengua eminentment oral, però el ministeri peruà va crear unes grafies oficials l'any 1985, que són les que els lingüistes, els mestres i professors dels programes d'educació bilingüe fan servir habitualment. Coincideixen gairebé del tot amb les reconegudes pel ministeri d'educació de Bolívia, però algunes persones, entre les quals els membres de l'Acadèmia Peruana de la Llengua Quechua, són partidaris d'un sistema lleugerament diferent (per exemple, els sons de *e* i de *o* segons el sistema aprovat pel ministeri peruà, es representen amb les grafies <i> i <u> respectivament, mentre que els partidaris de l'altre sistema fan servir les grafies <e> i <o>.

TRETS FORMALS BÀSICS

Fonètica

1. En quítxua hi ha tres vocals (i, u, a), encara que els sons de *e* i de *o* puguin aparèixer en certs contextos. Per això, poden tenir dificultat per distingir entre les vocals de *e* i de *o* amb les de *i* i de *u* a l'hora de parlar català.
2. En quítxua no hi ha reducció vocàlica com en català, i per això poden no reduir les vocals àtones quan parlen aquesta llengua.
3. En quítxua no hi ha les consonants sonores del català *b, d, g, z*, ni tampoc els sons corresponents a la <j> de *jardí* ni a la <tj> de *platja*. És per aquest motiu que solen ensordir aquests sons quan parlen català.

Morfologia i sintaxi

1. Els noms del quítxua no varien per gènere gramatical, tots pertanyen al mateix grup, i, en el cas dels éssers sexuats, el sexe s'indica a partir d'altres sistemes. Per això poden tenir dificultat per assignar el gènere a alguns noms. Per exemple *els pel·lícules* en lloc de *les pel·lícules*.
2. En quítxua no es fa servir la forma plural dels noms si al sintagma ja hi ha un element que indica pluralitat (per exemple un número). Per això és habitual que utilitzin el singular en lloc del plural quan parlen català: *tres llibre* en lloc de *tres llibres*.
3. En quítxua i en català hi ha una distribució diferent dels temps verbals. Per això poden cometre errors en la flexió dels verbs catalans. Un dels errors més freqüents és l'ús de formes verbals com la de *ha vingut* en lloc de formes com les de *va venir*.
4. A causa de l'estructura de la llengua materna, els parlants quítxues poden ometre alguns pronoms àtons del català o poden duplicar-los: *no, no*

havia sentit mai en lloc de no, no ho havia sentit mai.

5. En quítxua, l'ordre normal dels constituents de la frase és subjecte+objecte+verb. Per això és habitual que el subjecte i el complement directe apareguin junts a la mateixa banda del verb quan parlen català, i poden produir oracions com ara 'la finestra obre' en lloc de 'obre la finestra'.
6. De la mateixa manera que passa en quítxua, quan els parlants d'aquesta llengua parlen català poden situar el complement a l'esquerra del nucli del sintagma, i crear sintagmes com *català de llibre* en lloc de *llibre de català*.
7. En quítxua i en català, les frases que en aquesta última llengua es fan amb els verbs *ser*, *estar*, *haver-hi* i *tenir* presenten moltes diferències. Per això els parlants de quítxua poden confondre's a l'hora de construir-les en català.
8. En quítxua sovint no hi ha nexes d'unió a les frases compostes, per això poden ometre'ls en parlar català.

LLENGUA I INTERACCIÓ SOCIAL

hola	iyaw!	adéu	iyawa!
com estàs	¿imayna kachkanki?	fins aviat	itupananchiskama!
bon dia	jallin p'unchaw!	si us plau	ama hinachu kay
bona tarda	jallin sukha! jwinas tardis!	gràcies	isulpay!
bona nit	jallin puñuy! (abans d'anar a dormir)		

LÈXIC

Material elaborat per Linguapax amb el suport de:

Ajuntament
de Barcelona

Diputació
de Barcelona

Algunes realitats són anomenades de manera diferent en quítxua i en català. Aquí recollim alguns exemples de camps semàntics bàsics:

Termes de parentiu

En quítxua, alguns termes de parentiu com els que es refereixen a 'germans' poden vehicular nocions semàntiques diferents, com ara el sexe del germà i d'un mateix:

germà d'un home	wawqi	germana d'una dona	ñaña
germà d'una dona	tura	germans (germans i germanes) d'un home	wawqi-pana
germana d'un home	pana	germans (germans i germanes) d'una dona	tura-ñaña

Sistema numeral

1	Huk	7	Qanchis
2	Iskay	8	Pusaq
3	Kinsa	9	Esqon
4	Tawa	10	Chunka
5	Phisqa	11	Chunka hukniyoq
6	Soqta	100	Pachak

Temps i espai

Per als dies de la setmana hi ha termes autòctons (segona columna) i adaptacions de les corresponents formes castellanes (aquestes últimes són les que

Material elaborat per Linguapax amb el suport de:

es fan servir més, a la tercera columna).

dilluns	killachaw	lunis
dimarts	antichaw	martis
dimecres	quyllurchaw	mirkulis
dijous	illapachaw	huybis
divendres	ch'askachaw	wirnis
dissabte	k'uychichaw	sawadu
diumenge	intichaw, apuchaw	dumingu

També per als mesos de l'any hi ha formes autòctones i manlleus del castellà, que són els més usats. Pel que fa als termes autòctons, n'hi ha molts per a cada mes (per exemple, el gener, a més de *iniru*, també es pot anomenar de les següents maneres: qhapaq killa, qhapaq intirqraymin killa, panpay killa, qulla puquy, kamay killa. La forma *killa* significa 'lluna', i el mot que el precedeix se sol relacionar amb alguna activitat agrícola pròpia de l'època de l'any (per exemple, *panpay killa* vol dir 'mes de la sembra dels cereals').

Les estacions de l'any no coincideixen amb les de l'hemisferi nord. La primavera, per exemple, va del setembre al novembre, i s'anomena *tarpuy mit'a* (sembrar+estació), *pawqar mit'a* (colors+estació), *situwa mit'a* (llum del sol primaveral+estació) o *tarpuy pacha* (sembrar+temps)

ESTATUS CULTURAL DE LA LLENGUA

Material elaborat per Linguapax amb el suport de:

El quítxua va ser adoptat pels inques, que van expandir-se i va convertir-se en llengua de comunicació als Andes. Després de la conquesta espanyola, l'Església Catòlica la va promoure per predicar en tota l'àrea andina. Amb l'arribada de la dinastia borbònica es va prohibir oficialment, i amb la independència dels estats sud-americans no se'n va canviar la situació. Els últims anys hi ha hagut revalorització del quítxua entre les comunitats indígenes del Perú, Bolívia i Equador. Hi ha pocs testimonis escrits d'abans de 1530. El punt culminant de la literatura en llengua quítxua és l'obra *Apu Ollantay*, del s.XVII, i l'*atawallpaq puchukakuyninpa wankan*.

RECURSOS SOBRE LA LLENGUA DISPONIBLES A BARCELONA

- Associació cultural Nuevos Caminos. <http://nuevoscaminos.org/presentacion/?lang=ca>
- Federació d'Associacions Peruanes de Catalunya (reuneix totes les associacions peruanes del país):
- <http://www.nouscatalans.cat/index.php/fundacio/espais/10-espai-latino/3347-3302.html>
- Associació de Peruanos residents a Sant Andreu de Barcelona: http://guia.barcelona.cat/es/detall/associacio-de-peruanos-residents-a-sant-andreu-de-barcelona_99400292084.html
- Centre Bolivià català: <http://www.centreboliviacatala.cat/>
- Associació equatoriana Llactacaru: <http://ravalnet.org/directori/associaci%C3%B3-equatoriana-llactacaru-0>
- Federació d'Associacions Equatorianes de Catalunya (reuneix totes les associacions equatorianes del país):
<http://www.nouscatalans.cat/index.php/fundacio/espais/espai-latino/9252-la-federacio-d-associacions-equatorianes-a-catalunya-inaugura-seu->

a-barcelona.html

BIBLIOGRAFIA

GALI-Salut. Materials – recursos per llengües – quítxua. (consulta: octubre de 2016).

Gràcia, L. (2010): *El quítxua. Estudi comparatiu de la gramàtica del català i del quítxua*. Fasolcat edicions. Barcelona

<http://www.udg.edu/projectesbiblioteca/GaliSalut/Materials/Recursosperlleng%C3%BCes/tabid/19322/language/ca-ES/Default.aspx>

Itier, C. (1997): *Parlons quechua. La langue du Cuzco*. L'Harmattan. París.

Soto, C (1979): *Quechua. Manual de enseñanza*. Instituto de Estudios Peruanos. Lima.

Material elaborat per Linguapax amb el suport de:

Ajuntament
de Barcelona

Diputació
de Barcelona